

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ У РАЗІ СМЕРТІ БОРЖНИКА

FEATURES OF LEGAL SUCCESSION IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS IN CASE OF THE DEBTOR'S DEATH

Іщенко Д.Ю., д.філос. в галузі права,
старший викладач кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Стаття присвячена питанням правонаступництва боржника у виконавчому провадженні у разі його смерті. Звернено увагу на занадто обтяжливий механізм, який чинне законодавство пропонує застосовувати у цьому випадку. Він полягає у тому, що виконавче провадження підлягає закінченню, а стягувач повинен заявляти вимоги до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, а якщо останні вимогу не виконали, то стягувати борг у позовному провадженні. Водночас, Велика Палата Верховного Суду вказала, що у разі смерті боржника виконавець повинен встановити спадкоємців та звернутися до суду із поданням про заміну боржника. Такі норми пропонують і законопроекти у сфері виконавчого провадження. Досвід Естонської Республіки вказує, що у разі смерті боржника допустимо здійснювати виконавче провадження лише щодо майна боржника за відсутності боржника до вступу у справу його спадкоємців. Розглянуто проблемні питання, які цілком можуть виникнути у процесі заміни боржника. Вказано, що якщо виконавче провадження здійснює приватний виконавець, а спадкоємцем боржника є дитина, то в такому разі виникає правова невизначеність, оскільки приватний виконавець не має права здійснювати виконавче провадження щодо дітей, а самостійно передавати виконавче провадження органам приватний виконавець повноважень на має. Крім того, звернено увагу на те, що Велика Палата Верховного Суду вказала на те, що у процесі заміни боржника виконавець повинен вказати суму коштів, в межах якої відбувається правонаступництво. Вказане означає, що виконавець має визначити обсяг спадкової маси та визначити вартість майна, яке є успадкованим. Зазначено, що на етапі заміни боржника вказані дії є складними для виконання. Автором обстоюється думка, що заміна боржника у виконавчому провадженні має здійснюватися лише за попереднім судовим контролем, а ідеї надати виконавцям повноваження самостійно замінювати боржника на його правонаступника можуть призвести до порушень прав осіб, які будуть залучатися в якості спадкоємців боржника.

Ключові слова: примусове виконання рішень, виконавче провадження, правонаступництво, спадкоємець, приватний виконавець, державний виконавець, цивільний процес.

The article is devoted to the issues of legal succession of the debtor in enforcement proceedings in the event of his death. Attention was drawn to the overly onerous mechanism that the current legislation proposes to apply in this case. It consists in the fact that the executive proceedings are subject to termination, and the debt collector must declare claims against the debtor's heirs who accepted the inheritance, and if the latter did not fulfill the claim, then collect the debt in legal proceedings. At the same time, the Grand Chamber of the Supreme Court indicated that in the event of the debtor's death, the enforcement officer must appoint heirs and apply to the court to replace the debtor. Draft laws in the field of executive proceedings also propose such norms. The experience of the Republic of Estonia indicates that in the event of the death of the debtor, it is permissible to carry out enforcement proceedings only in respect of the debtor's property in the absence of the debtor before entering into the case of his heirs. Problematic issues that may well arise in the process of replacing the debtor are considered. It is indicated that if the enforcement proceedings are carried out by a private enforcement officer, and the heir of the debtor is a child, then in this case legal uncertainty arises, since the private enforcement officer does not have the right to carry out enforcement proceedings against children, but the private enforcement officer has the authority to independently transfer the enforcement proceedings to the state enforcement service. In addition, attention was drawn to the fact that the Grand Chamber of the Supreme Court indicated that in the process of replacing the debtor, the enforcement officer must indicate the amount of funds within which the succession takes place. This means that the enforcement officer must determine the amount of the inheritance and determine the value of the property that is inherited. It is noted that at the stage of replacing the debtor, the specified actions are difficult to perform. The author advocates the opinion that the replacement of the debtor in enforcement proceedings should be carried out only under preliminary judicial control, and the idea of giving enforcement officers the authority to independently replace the debtor with his successor may lead to violations of the rights of persons who will be involved as the debtor's heirs.

Key words: enforcement of decisions, enforcement proceedings, legal succession, heir, private enforcement officer, state enforcement officer, civil process.

Постановка проблеми. Питання правонаступництва у правовідносинах загалом та у виконавчому провадженні зокрема є актуальним завжди. Доволі часто трапляються ситуації, за яких стягувач або боржник помирає, але залишається не виконане судове рішення. У такому разі для іншої сторони виконавчого провадження настає невизначеність, яке має декілька шляхів розвитку. Питання, пов'язані із примусовим виконанням рішень, у своїх працях досліджували А.М. Авторгов, С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.С. Боєру, Ф.В. Бортняк, О.Б. Верба, Р.В. Ігонін, О.О. Кармаза, В.В. Масюк, Р.О. Ляшенко, Ю.М. Павлюченко, Ю.Д. Притика, І.В. Спасибо-Фатєєва, Т.Р. Федосєєва, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, С.В. Щербак. Водночас, в останні роки відсутні дослідження правонаступництва фізичних осіб-боржників у виконавчому провадженні згідно із чинним на сьогодні законодавством.

Метою статті є висвітлення проблем, пов'язаних із смертю сторони виконавчого провадження та ілюстрація їх вирішення із посиланням на норми законодавства, судову практику, іноземний досвід.

Виклад основних положень. Як впливає із норм п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», виконавче провадження підлягає закінченню у разі припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва, смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника [1].

Таким чином, у разі смерті боржника виконавче провадження підлягає закінченню у будь-якому разі на відміну від припинення юридичної особи. В останньому випадку якщо в юридичної особи є правонаступник, то виконавче провадження закінченню не підлягає, а має відбутися заміна боржника відповідно до ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження».

Однак у разі смерті фізичної особи-боржника чинне законодавство пропонує стягувачу лише варіант, передбачений статтями 1281, 1282 Цивільного кодексу України, а саме: звернутися із вимогою до спадкоємців боржника, які мають задовольнити вимоги стягувача в межах вар-

тості майна, одержаного у спадщину, шляхом одноразового платежу, якщо відсутня інша домовленість; у разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі [2].

Така ситуація істотно відрізняється від тої, яка існувала за чинності Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. № 606-XIV, згідно п. 1 ч. 1 ст. 37 якого виконавче провадження підлягало зупиненню у разі смерті стягувача або боржника, якщо правовідносини допускають правонаступництво [3]. Закінченню згідно із п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. № 606-XIV виконавче провадження підлягало лише тоді, коли якщо виконання їх обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва.

В свою чергу, у наявних нині законопроектах у сфері виконавчого провадження пропонують повернутися до стану речей, який існував до набрання чинності Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № № 1404-VIII.

У п. 3 ч. 1 ст. 124 проекту Закону України «Про виконавче провадження» (реєстраційний номер 3726 від 23.06.2020) пропонується встановити таку норму: виконавче провадження підлягає закінченню у разі смерті або оголошення померлим чи визнання безвісно відсутнім стягувача або боржника, припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання їх обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва [4].

Інший законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (реєстраційний номер 3609 від 05.06.2020) пропонує внести зміни до чинного пункту 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» та запровадити таку норму: Виконавче провадження підлягає закінченню у разі смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника, припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва [5].

Більше того, навіть за чинної нині норми закону, яка безальтернативно встановлює правило про закінчення виконавчого провадження у разі смерті боржника, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03.11.2020 р. у справі № 916/617/17 дійшла до висновку, що у разі смерті фізичної особи – сторони виконавчого провадження має вчинити дії щодо отримання даних, необхідних для вирішення питання про заміну такої сторони її спадкоємцями та надалі за заявою сторони звернутися до суду з відповідним поданням про заміну сторони виконавчого провадження, а смерть, оголошення померлою або визнання безвісно відсутньою фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, має виступати підставою для його закінчення лише коли виконання обов'язків такої особи чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва [6].

Очевидно, що у найбільш поширених виконавчих провадженнях щодо стягнення боргів правовідносини правонаступництво допускають.

Таким чином, Велика Палата Верховного Суду вбачала за можливе сприяти виконанню рішень у вже наявному виконавчому провадженні у разі смерті стягувача чи боржника.

Принагідно зазначимо про іноземний досвід. Відповідно до § 16 Виконавчого кодексу Естонської Республіки виконавче провадження, розпочате до смерті боржника, продовжується щодо його майна [7]. При цьому, якщо виконавча дія має бути здійснена у присутності боржника, то суд за заявою стягувача призначає тимчасо-

вого представника. При цьому так само, як і в Україні, п. 6 ч. 1 § 48 Виконавчого кодексу Естонської Республіки встановлює закінчення виконавчого провадження у разі смерті його сторони, якщо правовідносини не допускають правонаступництва. Отже, в Естонській Республіці законодавство максимально сприяє здійсненню виконавчого провадження у разі смерті боржника, оскільки дозволяє його здійснювати лише щодо майна померлого боржника, і за необхідності залучати тимчасових представників.

Якщо ж керуватися буквальною тлумаченням чинного законодавства України, то у разі смерті боржника стягувач повинен пред'явити вимоги до спадкоємців, і у разі їх незадоволення пред'явити новий позов про звернення стягнення на успадковане спадкоємцями майно. Водночас, такий позов матиме складнощі при підготовці, оскільки стягувачу необхідно буде самостійно встановити, яке майно успадкували спадкоємці, що може бути проблематичним у разі відсутності реєстрації такого майна за спадкодавцем у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Такі дії вочевидь є надмірно обтяжливими для стягувачів.

Натомість, наявний у законопроектах та запропонований Великою Палатою Верховного Суду механізм є кращим, оскільки у державного чи приватного виконавця є в наявності інструментарій для розшуку майна боржника.

Слід відмітити, що у разі якщо у боржника є декілька спадкоємців, то суб'єктний склад виконавчого провадження набуде нестандартних рис, а саме, стане наявним не один боржник, а одразу декілька – за кількістю спадкоємців.

Заміна померлого боржника на його спадкоємців може мати ще й таку нерегульовану ситуацію. Якщо виконавче провадження перебуває на виконанні у приватного виконавця, а правонаступником померлого боржника є дитина, то згідно із п. 8 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» приватний права не має права здійснювати такі виконавчі провадження. Водночас, перевірка суб'єктного складу майбутнього виконавчого провадження на предмет можливості виконання рішення здійснюється виконавцем на етапі його відкриття. Законодавством не передбачено випадку, за якого в процесі виконання рішення настануть обставини, за яких приватний виконавець перестане мати право його виконувати. Передача виконавчого провадження іншому приватному виконавцю чи органу державної виконавчої служби можлива лише за заявою стягувача або у разі зупинення чи припинення діяльності приватного виконавця. Такі підстави для передачі матеріалів виконавчого провадження є вичерпними. Таким чином, наразі задля уникнення спірних ситуацій у разі заміни боржника на його правонаступників, якими є діти, стягувачу слід ініціювати передачу матеріалів виконавчого провадження до органу державної виконавчої служби.

Проте насправді вирішення цього питання лежить в площині дискусії про те, які рішення має бути надано право виконувати приватним виконавцям. У разі зрівняння в правах приватних та державних виконавців вказана вище проблема буде вирішена сама по собі. Якщо приватні виконавці матимуть право виконувати рішення, в яких боржниками є діти, то подальша заміна боржників на правонаступників ніяк не вплине на можливість здійснення виконавчого провадження.

У контексті заміни боржника у виконавчому провадженні важливими є правові висновки, викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 11.10.2023 р. у справі №523/2357/20.

Верховний Суд наголошує, що відповідно до положень статті 1282 Цивільного кодексу України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину [8].

Надалі суд цитує п. 109 постанови Великої Палати Верховного Суду від 03.11.2020 року у справі № 916/617/17 та зазначає, що *невизначення вартості успадкованого майна не впливає на вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження. Водночас задовольняючи заяву про заміну учасника справи, боржника у виконавчому провадженні, який помер, його спадкоємцем, суд відповідно до частини першої статті 1282 ЦК України має визначити розмір боргу, який відповідає частці спадкоємця у спадщині, та вказати, що така заміна здійснюється в межах вартості майна, одержаного у спадщину.*

Слід зазначити, що при здійсненні виконавчого провадження відносно первинного боржника виконавець не обмежений у пошуку його майна та зверненні стягнення на нього. Щодо спадкоємців також відсутня пряма вказівка, що необхідно звертати стягнення саме на успадковане майно. Вказано лише те, що спадкоємці мають задовольнити вимоги кредитора в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Тобто виконавець може, наприклад, звернути стягнення на кошти, розміщені на банківських рахунках спадкоємця, але в межах вартості успадкованого майна. Або виконавець може звернути стягнення на інший об'єкт нерухомого майна спадкоємця, вартість якого є меншою за вартість успадкованого майна, а також на його кошти.

Із цитованих судових рішень випливає, що на етапі заміни боржника у виконавчому провадженні суд за одним із варіантів дій повинен з'ясувати вартість успадкованого майна.

Проте такі дії вбачаються вкрай проблематичними. Якщо належним чином з'ясувати вартість успадкованого майна, то для цього необхідно отримати від нотаріуса, який завів спадкову справу, інформацію про обсяг спадкової маси та провести оцінку майна. Теоретично, такі повноваження є у приватного виконавця, але як вже було зазначено, у разі смерті боржника виконавець обмежений тим, що повинен з'ясувати коло спадкоємців та звернутися із поданням про заміну боржника. Проводити інші виконавчі дії на цьому етапі вкрай проблематично, оскільки в цей час виконавче провадження має бути зупинене згідно із п. 5 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження». При цьому це ми розглядаємо варіант, за якого спадкоємці звернулися до нотаріуса та прийняли спадщину.

Також відзначимо те, що традиційно визначення обсягу спадкової маси є предметом діяльності нотаріусів, і аж ніяк не державних чи приватних виконавців. Для останніх не є і не буде притаманним наділення їх такою функцією. Тому, на нашу думку, слід уникнути того, що виконавець має самостійно встановлювати обсяг спадкової маси боржника.

Проте ч. 3 ст. 1268 Цивільного кодексу України передбачено спосіб прийняття спадщини в силу того, що спадкоємець проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про виконавче провадження : Закон України; Перелік від 02.06.2016 № 1404-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1404-19> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 15.04.2024).
3. Про виконавче провадження : Закон України; Перелік від 21.04.1999 № 606-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/606-14> (дата звернення: 15.04.2024).
4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2700> (дата звернення: 15.04.2024).
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.11.2020 р., справа № 916/617/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217981> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Code of Enforcement Procedure. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/516092014002/consolide> (дата звернення: 15.04.2024).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.10.2023 р., справа №523/2357/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757808> (дата звернення: 15.04.2024).
8. Іщенко Д.Ю. Інструменти діяльності приватних виконавців у системі права України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право». Київ, 2023. 290 с.
9. Бичкова С.С. правонаступництво у виконавчому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. № 6-2 том 2. С. 5–8.

У цьому разі виконавець має отримати інформацію про відсутність заведеної спадкової справи, з'ясувати коло осіб, які були зареєстровані разом із боржником, визначити їх родинні зв'язки із спадкодавцем-боржником та вказати їх у поданні про заміну боржника як спадкоємців.

При цьому не слід забувати, що якщо інформацію із реєстру територіальної громади та із Державного реєстру актів цивільного стану громадян виконавець може отримати без проблем, то із інформацією із Спадковим реєстром є проблема, оскільки виконавці не включені до переліку осіб, яким надається інформація із вказаного реєстру [9, с. 177]. А тому виконавцям необхідно звертатися із письмовими запитом до державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів для отримання інформації про спадкову справу щодо боржника.

У разі прийняття спадкоємцями спадщини в силу ч. 3 ст. 1268 Цивільного кодексу України без подальшого її оформлення виконавцю вкрай складно встановити її обсяг у разі відсутності реєстрації такого майна за спадкодавцем у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Таким чином, процедура заміни боржника у виконавчому провадженні у разі його смерті потребує вдосконалення та чіткого законодавчого регулювання.

Зокрема, необхідно врегулювати, що у разі смерті боржника суд за поданням виконавця замінює його на спадкоємця (спадкоємців), а надалі виконавець в межах виконавчого провадження вчиняє дії щодо розшуку та звернення стягнення на майно спадкоємця (спадкоємців) у межах вартості майна, отриманого у спадщину.

Вказана складність питання правонаступництва у виконавчому провадженні змушує не погодитися із твердженням Бичкової С.С. про те, що виконавцю має бути надана можливість самостійно здійснювати вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження [10]. Заміна боржника у виконавчому провадженні є покладенням обов'язку відшкодування боргу особою, яка не була учасником розгляду справи по суті. На нашу думку, покладення такого обов'язку повинне здійснюватися лише за попереднім судовим контролем задля забезпечення правонаступника правом заперечити факт його правонаступництва.

Висновки. Правове регулювання правонаступництва у разі смерті боржника у виконавчому провадженні має моменти правової невизначеності. Чинне законодавство встановлює обов'язковість закінчення виконавчого провадження у такому випадку, а судова практика в особі Великої Палати Верховного Суду випрацювала механізм звернення до суду із поданням про заміну померлого боржника його спадкоємцями. Такий же механізм пропонують і законопроекти у сфері виконавчого провадження. Вказане питання потребує належного врегулювання задля того, щоб виконавче провадження могло бути здійснене належним чином, незважаючи на зміни в його суб'єктному складі, які відбуваються внаслідок правонаступництва.